

Мурасатов Б.

КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ КАРАТМА СӨЗДӨРДҮН СҮЙЛӨМДӨ АЛГАН ОРДУ

Мурасатов Б.

РОЛЬ ОБРАЩЕНИЯ В ПРЕДЛОЖЕНИЯХ НА КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

B. Murasatov

THE ROLE OF THE ADDRESS IN THE SENTENCES IN KYRGYZ LANGUAGE

УДК: 811.611.1

Макалa кыргыз тилиндеги каратма сөздөрдүн сүйлөмдөгү алган ордун түзүлүштөрүн, аткарган кызматын, ээлеген ордун аныктоо жана алардын өзгөчөлүктөрүн комплекстүү ачып көрсөтүү.

Негизги сөздөр: *морфологиялык категория, грамматикалык маани, грамматикалык категория, грамматикалык форма, морфология, синтаксис, синтаксистик байланыш, лексема, сөз түркүмдөрү, синонимия, сөз айкашы, изафеттик конструкция, система, структура.*

В данной статье рассматриваются слова, входящие в состав предложения, в его структуре характеризуются не своими лексико-грамматическими свойствами которыми они обладают в силу принадлежности к той или иной части речи, а теми функциями, которые они выполняют, попадая в распоряжение синтаксиса.

Ключевые слова: *грамматические значения, грамматическая категория, грамматическая форма, морфология, синтаксис, семантика, стилистика, части речи, синонимия, словосочетания, структура, системное отношение, изафетная конструкция, парадигма.*

In this article it has observed the structure, kinds and functions in the sentence and differences of the address.

Key words: *morphological category, case category, grammatical meaning, grammar categories, grammar forms, morphology, lexeme, parts of speech, synonyme, word combination, system, structure, systemic relationship, pragmatic.*

Сүйлөм тутумундагы сөздөр синтаксистик байланыштын тигил же бул түрү (ээрчишүү, башкаруу, ыкташуу, таандык) байланыш аркылуу өз ара бири-бири менен байланышып келип, сүйлөм уюшулары белгилүү. Анын тутумундагы сөздөр синтаксистик жагынан дайыма сүйлөмдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүнүн милдетин аткарат. Ушуну менен бирге, сүйлөм ичинде айрым бир сөздөр, сөз айкаштары да болот. Алар башка сөздөр сыяктанып, грамматикалык жактан сүйлөм мүчөлөрү менен байланышпайт (б.а. алар менен ээрчишүү, башкаруу, ыкташуу, таандык байланышы аркылуу байланыша албайт), сүйлөм мүчөлөрүнүн милдетин аткара албайт. Бул өндүү сөздөр, адатта, бүткүл сүйлөмгө таандык болуп айтылат да, мааниси боюнча, айрымдары айтылган ой кимге, эмнеге багытталгандыгын көрсөтөт, кээ бир айтылып жаткан ойго карата болгон сүйлөөчүнүн ар кандай мамилесин (айтылган ойду бекемдөө, ырастоо же күмөндүүлүк, божомолдоо, ыраазы болуу ж.б. маанилерди) билдирсе, айрымдары айтуучунун ага карата болгон ар түрдүү ички

сезимин туюндурат. Бул топко кирүүчү сөздөр ушул өндүү маанилик өзгөчөлүктөрүнө карай каратма, киринди, сырдык сөздөр болуп бөлүнөт.

Сүйлөмдүн негизги белгилеринин бири модалдык маанини туюндурдуу жана айтуучунун сүйлөм аркылуу берилип жаткан ой-пикирге болгон мамилесин кошо билдирүү болуп саналат. Сүйлөмдүн бул белгиси грамматикалык байланышта турган сөздөрдүн катыштары аркылуу гана берилбестен, сүйлөмдүн үчүнчү даражадагы мүчөлөрү аркылуу да билдирилет.

Демек, сүйлөмдө кереги болбогон, артык баш элементтер кездешпейт. Тактап айтканда, сүйлөмдүн структурасын түзүүчү жана грамматикалык ядросу болуп эсептелүүчү мүчөлөрү да (ээ, баяндооч, толуктооч ж. б.), анын үчүнчү даражадагы мүчөлөрү да сүйлөмдү уюштурууга катышат. Бирок сүйлөм мүчөлөрү грамматикалык байланыштарына, синтаксистик милдеттерине ылайык сүйлөмдүн структуралык негизги, зарыл элементтери болушат. Ал эми сүйлөмдүн үчүнчү даражадагы мүчөлөрү жана сөз тизмектери сүйлөмдүн тутумуна кирсе да, сүйлөмдөгү башка сөздөр менен грамматикалык түз байланыш түзө албайт, интонация жагынан алардан обочолонуп, бөлүнүп айтылат. Ошол себептүү мындай сөздөр сүйлөмдүн үчүнчү даражадагы мүчөлөрү болуп эсептелет: Көп кетти деп ичин ачышпай эле койсун, жээн бала, тааженеңдин баркын колго тийгенде билерсин! (Ч.А.) Ишенген келиндерибиз ушинтип олтурса, ботом, жумуш качан бүтөт?.. (К.Б.) Мүмкүн, эчен жылы ушинтип черткендирсин? (А.Т.) Бул сүйлөмдөрдөгү жээн бала, ботом, мүмкүн деген сөздөр сүйлөмдүн жалпы мазмунуна катышы болсо да, андагы сөздөр менен синтаксистик тике байланышы жок, алардан бөлүнүп, обочолонуп айтылып турат.

Сүйлөмдүн тутумуна кирсе да, андагы сөздөр менен грамматикалык тике байланыш түзө албаган жана өзгөчө интонация аркылуу обочолонуп, бөлүнүп айтылган сөздөр сүйлөмдүн үчүнчү даражадагы мүчөлөрү деп атап, мындай сөздөрдү сүйлөмгө болгон маанилик катышына, лексикалык базасына (кандай сөздөрдөн экендигине) карай кыргыз тилинде үчкө бөлүп жүрөт: каратма сөз, киринди сөз жана сырдык сөз (А.Иманов, 1990).

Сүйлөмдүн тутумунда андагы ой-пикирдин кимге, эмнеге арналгандыгын билдирүүчү сөз, же сөз тизмектери болушу мүмкүн: Көкөтөй чалга аш

бердик, Манас, Ашка аралаш баш бердик, Манас («Манас»). Эй, Россия, Россия, бир боор энем, Мен өндүү тоо кушуна койнуң кенен. (А.О.)

Мындагы асты сызылган сөздөр сүйлөмдүн кимге арналгандыгын, эмнеге кайрылуу иретинде айтылгандыгын билдирип турат.

Каратма сөз сүйлөмдөгү башка сөздөр менен грамматикалык түз байланыш түзө албаган себептүү, анын (сүйлөмдүн) үчүнчү даражадагы мүчөсү болуп саналат. Бирок сүйлөмдүн жалпы мазмунуна байланыштуу айтылып, ага угуучунун көңүлүн буруу милдетин аткарат (А.Жапаров, 1978).

Каратма сөз катышкан кептин бөлүгүнөн (сүйлөмдөн) эки нерсени айырмалоо керек: каратма сөз, б.а., сүйлөмдүн адрестелген тарабы жана сүйлөмдүн өзү.

Каратма сөз кыргыз адабий тилинин бардык жанрларында бирдей колдонулбайт. Ал оозеки кептеги диалогдордо, кулактандырууларда, чечен (уста) сөздөрдө, чакырыктарда, үндөөлөрдө, лозунгаларда, көркөм-адабий чыгармаларда кеңири колдонулса, публицистикалык чыгармаларда, илимий эмгектерде өтөөлө сөздөр кездешет (М.Мураталиев, 1962).

Каратма сөз сүйлөмдөгү башка сөздөрдөн айырмаланып, атайын кайрылуу, чакырык интонациясы менен айтылат.

Каратма сөздүн милдетин, негизинен, атооч жөндөмөсүндөгү зат атоочтор аткарат. Кээ бирде атоо маанисинде сын атооч, этиштин аоочтук формасы, өтө сейрек болсо да, иреттик сан атооч жана ат атооч колдонулушу мүмкүн. Мындай учурда каратма сөздүн милдетин аткарган сын атооч, атоочтук жана сан атооч зат атоочтун ордуна колдонулат, б.а., заттык мааниге өтөт (субстантивацияланат): О жаман, анык кеп жебес, тилге келбес дөдөй турбайсыңбы? (Т.С.) Кымбаттуу көрүүчүлөр, бул сыяктуу чыгармалар сиздердин акыйкат сыныңыздардан өтүшү керек («КМ»). Ой, төртүнчү, сени шилинден муздап өлтүрсөк да, козунун кунундай кун бербейбиз (К.Ж.).

Каратма сөздүн милдетин аткаруучу сөздөрдүн лексикалык - семантикалык маанилери бирдей эмес. Ошол себептүү анын милдетин аткаруучу сөздөрдү төмөнкүчө топтоштуруп кароого болор эле:

1. Адамдын аты-жөнү жана кесибине, жынысына, жаш өзгөчөлүгүнө, туугандык карым-катышына, эркелетүүгө, мактоого, жакшы көрүүгө, жек көрүүгө, тилдөөгө байланыштуу айтылуучу сөздөр, же сөз тизмектери: Кечир, Сабийра, кечир, мен сага көкүрөгүмдөгү ыйык сырымды айттым (У.Аб.). Жолдоштор, достор, боордоштор, эжелер, женелер, карындаштар жана биздин курдаштар! Айтамын мен төрт ооз сөз (М.Б.). А-а, жин-шайтандын тукуму, сени тирүүлөй жебесемби! (Ш.Б.). Биз турпанчыбыз, айланайындар! (А.Т.)

2. Адамдан башка жан-жаныбарлардын, курт-кумурскалардын жана чымын-чиркейдин аттары:

Куу - куу, турумтай, Кайда учуп барасың? (Фольклор). Кулак салгын, сур эчки, Мен сага ээрчип жүргөн жин эмес («Кожожаш»). Кумурска, кумурска, сен кыйынсын жумушка. (А.Ос.)

3. Географиялык жана астрономиялык энчилүү аттар: Кош, Ала-Тоо, уулуң кетти майданга (Ж.Бок.). Ээ, асманда жаркыраган күн, жер кыдырып сен айткын (Ч.А.). Үркөр - үркөр, үч жылдыз, Үркүп кайда барасың? (Фольклор)

4. Жансыз заттардын, буюмдардын, курал-жарактардын аттары: Чал, орогум, чалгының, бербе бир дан жоолорго. Ор, орогум, оргуң... (Фольклор). Жемиш көлдөй толкуган, жерди макта, комузум. (Ж.Бок.) Кайран теректер, жалбырак төгүп турган кезиң экен. (Ч.А.)

5. Жаратылыштык жана коомдук кубулуштардын, окуялардын аттары: О - о, жеңиш ай, тилеген - самаган, күрөшүп тапкан жеңиштерибиз ай! Ассалоумалейкум, жениш! Кечиргин боздоп ыйлаганыбызды, кечиргин Алиман өндүү келинимди! (Ч.А.). Өткүн, өткүн, өтө жаа, Кара-Сууга жете жаа (Фольклор)/

6. Абстракттуу ар түрдүү түшүнүктөрдүн аттары: Бабадыйкан атабыз, калың кара көп журтпайданды көрүп жатабыз (Фольклор). О, бакыт, эмне үчүн сен мени өзүңдүн кешигинден мынчалык куру калтырдың? (А.Ра.)

Кыргыз тилиндеги каратма сөздөр түзүлүшү жагынан да бирдей эмес. Ал айрым учурларда бир эле жөнөкөй зат атооч, же субстантивацияланган башка жөнөкөй сөздөрдөн турса, кээде бир нече сөздөрдүн тизмегинен түзүлөт: Кет, жогол, арамдык, жолобо! (Ч.А.). Айланамды карасам, жан боордош дыйкан талаам, сен дагы жайдак калып, караан да жок, ун да жок, томсоруп жаткан экенсин! (Ч.А.). Жур, бөбөгүм, үйгө кирип сүйлөшөлү. (Ш.Б.)

Тутумдаш каратма сөз бир нече сөздүн тизмегинен түзүлгөнү менен, анын бардык түгөйлөрүнүн милдети бирдей болбойт. Каратма сөздү уюштуруучу негизги өзөгү атооч жөндөмөдөгү зат атоочтон турган акыркы түгөйү болуп эсептелет: Жер жүзүнүн ак ниет адамдары! Согушту болтурбоо үчүн бардык күч-аракеттеринди жумшагыла! («СК») Бул сүйлөмдөгү каратма сөздүн уюткусу, өзөгү - адамдары, ал эми жер жүзүнүн ак ниет деген сөздөр анын багыныңкы түгөйлөрү болуп эсептелет.

Тутумдаш каратма сөздүн багыныңкы түгөйлөрү илик жөндөмөсүндөгү зат атооч, сын атооч, иреттик сан атооч жана атоочтуктан боло берет. Багыныңкы түгөйдүн мындай ар түрдүү сөз түркүмдөрүнөн болушу айтуучунун кайрылган адамын, же адамдан башка жандуу, жансыз заттарга, буюмдарга берген баасын, сынын, аларга болгон өзүнүн ар кандай жекече мамилесин (эркелетүү, жек көрүү, боору ачуу, жакшы көрүү ж.б.) билдирүүсүнө байланыштуу: О, шордуу кыздар, о, шордуу зайыптар, качанка эркисиз, алсыз кем болобуз? (Т.С.). Ээ, алтын ээк байбичем, ал үчүн өзүңдү үйүмдүн куту деп

эсептеп жүрөм! (Т.С.). «Онунчу катардагы пионер, эки кадам ачдыга чык», - деди улуу пионер вожатыйы («КП»). Олтурган ак сакалдар, кичине сыйлыгышсаңар, балдар туруп калышты (А.Уб.)

Тутумдаш каратма сөздүн багынынкы түгөйү, же багындыруучу өзөгү бирөөчөй болушу мүмкүн. Бир өңчөй каратма сөздүү сүйлөм жеке адамга, же затка адрестелбестен, канча адамдын, заттын аты аталса, ошонун баарына кайрылуу, баарынын көңүлүн буруу иретинде айтылат: Менин шаардык сүйкүмдүү кудагыйларым жана жеңелерим, карындаштарым менен балдыздарым, мени буларчылап көпкө чейин буйдалатканынарды байкаган эмесмин (А.Ра.). Аталар, энелер, эжелер, карындаштар, агалар жана инилер, тынчтыкты эч качан колдон чыгарбагыла! («ЛЖ»)

Каратма сөздүн сүйлөмдө туруктуу орду жок. Ал сүйлөмдүн башталышынан, ортосунан жана эң акырынан да орун алышы мүмкүн. Бирок, ошондой болсо да, каратма сөздүн мааниси, түзүлүшү жана милдетине байланыштуу анын көбүнчө сүйлөмдүн абсолюттук башталышынан, же ортосунан, же эң акырынан орун алган учуралры кездешет.

Кыргыз тилинин материалдарына караганда, каратма сөз төмөнкү учурларда көбүнчө сүйлөмдүн башталышынан орун алат:

а) каратма сөз бүтүндөй өзүнөн кийинки сүйлөмдүн мазмуну менен байланыштуу айтылып, ал сүйлөмдүн кимдерге арналгандыгын билдирсе, көбүнчө сүйлөмдүн башталышынан орун алат. Бирок баштапкы орун мындай каратма сөздөрдүн туруктуу орду эмес, аны өзгөртүүгө да болот: Илимдин жана жогорку окуу жайларынын кызматкерлери! Илимди мындан ары да гүлдөтүү үчүн, техникалык прогресс үчүн күрөшкүлө! Коммунизмдин дооруна татыктуу адистерди даярдагыла! («СК»)

б) каратма сөз жалпы кайрылуу иретинде айтылса, көбүнчө сүйлөмдүн башталышынан орун алат: Урматтуу жолдоштор! Биз азыр жаны доордо, глобалдаштыруу доорунда жашап жатабыз. (Ч.А.)

в) каратма сөз көңүл бурдуруу максатында бирөөгө атайын кайрылуу, же атайын чакырык түрүндө айтылса, сүйлөмдүн башталышынан орун алат. Мындай учурда каратма сөздүн милдетин көбүнчө энчилүү аттар аткарат жана ал диалогдордо көп кездешет: Ушул минуттан тартып жаңы турмуш, согуш турмушу, башталбадыбы...

г) суроолуу сүйлөмдөрдө атайын жооп алуу үчүн кайрылып айтылган сөз (каратма сөз) көбүнчө сүйлөмдүн башталышынан орун алат: 1) Моделди жасап отурса, Сыдыктын атасы келди да:

- Балам, эмне кылып жатасың? Жасап жатканын эмне? Анын эмне кереги бар? - деди («КП»). Акия, сен кандайсың жардамга? (Т.С.)

д) каратма сөз тигил же бул эмоциянын (сүйүнүү, өкүнүү, кайгыруу ж. б. билдирүүчү сырдык сөздөр) коштоосу менен айтылышы мүмкүн. Мындай каратма сөз да көбүнчө сүйлөмдүн

башталышынан орун алат: О, дүйнө, о, жан жараткан жер, бир оокумга, коз ачып-жумганча гана баламды тирилтип, бир гана көлөкөсүн көрсөтүп койсоңор!.. (Ч.А.). Алда, Алиманым ай, мынча неге мээримдүү болуп жаралдын экен! (Ч.А.)

е) каратма сөздүн эмоциялык жактан күчөтүлүшү, көркөмдөлүшү анын кайталанып айтылышы аркылуу да берилиши мүмкүн. Мындай каратма сөздөр да көбүнчө сүйлөмдүн башталышынан орун алат: Алиман! Алиман! Бул эмне кылганын! (Ч.А.). Адамдар, дүйнөнүн төрт бурчунда жашаган адамдар! Силерге эмне керек – жерби? (Ч.А.)

ж) Форма жагынан сүйлөмдүк касиетке ээ болгон каратма сөздөр (семантикалык – грамматикалык жактан мүчөлөөгө болбой турган каратма сөздөн болгон вокативдик сүйлөмдү эске алуу керек) сүйлөмдүн башталышынан орун алат. Бирок мындай каратма сөздү кадыресе каратма сөздөн болуп кароо керек, себеби кадыресе каратма сөз сүйлөмдүн үчүнчү даражадагы мүчөсү болгону менен, өзү катышып турган сүйлөмдүн составына кирет. Ал эми сүйлөмдүн функциясын аткарып турган каратма сөз андай эмес. Экинчиден, кадыресе каратма сөз кептин адрестелген тарабынын көңүлүн буруу, ага кайрылуу иретинде айтылса, вокативдик сүйлөмдө көңүл бурдуруу, кайрылуудан тышкары белгилүү эмоционалдык, модалдык керкемдүк түс болот жана айтууда озгочо интонацияга ээ болуп турат. Мындай каратма сөздө да сырдык сөз менен коштолуп айтылышы мүмкүн: - Жер, дүйнөнүн бардык булуң-бурчунда адам баласын баккан жер, сен, сен айткын, жанбоордош жер.

- Жок, Толгонай, сен айткын, сен адамсың (Ч.А.). Кокуй, Алиман! - деп тамырын кармап салсам - жан жок, кетип бара жатыптыр (Ч.А.). «Энеке!» - деп кыйкырган Алиман комбайнды көздөй жулунуп жүгүрдү (Ч.А.).

Бул көрсөтүлгөндөн башка учурларда, б.а., каратма сөз өтүнүү, кеңешүү иретинде айтылса, ошондой эле каратма сөздүн лексикалык мааниси төмөндөтүлсө, же сүйлөмдүн ортосунан, же эң акырынан орун алат: Сен да өлбөйт экенсиң, торгоюм (Ч.А.). Бул дүйнөнүн кызыгын көрбөй кеттим, кантейин, кантейин! Кечир, кечир күнөөмдү, энеке! (Ч.А.)

з) сылыктык, кичипейилдик, салам берүү, коштошуу түрүндөгү сүйлөмдөрдө каратма сөз көбүнчө сүйлөмдүн акырынан орун алат: Мен сүйлөп бүткөндө тергөөчү: «Рахмат, сизге, апа. Эми бошсуз. Үйүңүзгө бара бериңиз», - деди (Ч.А.). Төрөгөн аялдай көшүлүп жатканыңан, жер - энем. Мен сага бүгүн бүт өмүрүмдү айтып бердим (Ч.А.). - Амансыңбы, куттуу талаам? - Аманчылык, келдиңби, Толгонай? (Ч.А.)

е) бар, жок, ооба, ырас ж.б. модалдык сөздөрдөн болгон сүйлөмдөрдө каратма сөз эреже катары дайыма сүйлөмдүн акырынан орун алат. Мындай сүйлөмдөр көбүнчө диалогдордо кездешет:

- Ырас, Толгонай. Сен анда жылаңайлак, жыланбаш жатакчынын кызы элең. (Ч.А.)

- Ооба, Толгонай. Кыш камап, денемди тон алып келе жаткан. (Ч.А.)

Каратма сөздүн жана ал катышкан бүтүндөй сүйлөмдүн эмоционалдык жактан коркөмдөтүлүшү каратма сөздүн кайталанышы, сырдык сөздүн кошулуп айтылышы аркылуу гана берилбестен, баяндоочтун, же экспрессивдик мааниси бар башка сөздөрдүн кайталанышы аркылуу да берилет. Мындай учурда каратма сөз көбүнчө кайталанып айтылган сөздөрдүн ортосунан орун алат да, ал өз айланасында кайталанып жаткан сөздөгү басымды күчөтүүгө, интонациялык жактан бири-биринен ачык - айкын бөтөнчөлөнүп турууга көмөкчү болот: - Ыйлаба, Алтынай, ыйлаба! (Ч.А.). Чыдай тур, балам, чыдагын. Сен аксын, сенде эч кандай күнөө жок, сен эн таза аялсын. (Ч.А.)

Каратма сөз кошмо сүйлөмдүн тутумундагы жөнөкөй сүйлөмдөрдүн ортосунда да кездешет. Мындай учурда деле кадыресе жөнөкөй сүйлөмдүн ортосунда кездешкен сыяктуу ага күчтүү басым түшүрүлбөйт: Буудай нанды өзүңөр эле жей бересинерби, балдар, бизге береринер кайсы, болбосо сууга салабыз... (Ч.А.). Кайнагам болсо да уялбай айтайын, Зейнеп, менин инимди сүйүп калып, ошол жылы ушул Эски-Көчкүгө кошо качып келбединби (Ч.А.).

Жыйынтыктап айтканда, сүйлөм ичинде айрым бир сөздөр, сөз айкаштары да болот. Алар башка сөздөр сыяктанып, грамматикалык жактан сүйлөм мүчөлөрү менен байланышпайт (б.а. алар менен ээрчишүү, башкаруу, ыкташуу, таандык байланышы аркылуу байланыша албайт), сүйлөм мүчөлөрүнүн милдетин аткара албайт. Бул өңдүү сөздөр, адатта, бүткүл сүйлөмгө таандык болуп айтылат да, мааниси боюнча, айрымдары айтылган ой кимге, эмнеге багытталгандыгын көрсөтөтүп, кээ бир айтылып жаткан ойго карата болгон сүйлөөчүнүн ар кандай мамилесин (айтылган ойду бекемдөө, ырастоо же күмөндүүлүк, божомолдоо, ыраазы болуу ж.б. маанилерди) билдирсе, айрымдары айтуучунун ага карата болгон ар түрдүү ички сезимин туюндурат. Бул топко кирүүчү сөздөрдүн бири ушул каратма, сөз болуп эсептелинет.

Сүйлөмдүн тутумуна кирсе да, андагы сөздөр менен грамматикалык тике байланыш түзө албаган жана өзгөчө интонация аркылуу обочолонуп, бөлүнүп айтылган сөздөр сүйлөмдүн үчүнчү даражадагы мүчөлөрү катары каралышы жөнүндө бир топ окумуштуулар айтышкан.

Каратма сөз катышкан кептин бөлүгүнөн (сүйлөмдөн) эки нерсени айырмалоо керек: каратма сөз, б.а., сүйлөмдүн адрестелген тарабы жана сүйлөмдүн өзү катары кабыл алуу менен, каратма сөз кыргыз адабий тилинин бардык жанрларында бирдей колдонулбайт. Ал оозеки кептеги диалогдордо, кулактандырууларда, чечен (уста) сөздөрдө, чакырыктарда, үндөөлөрдө, лозунгаларда, көркөм-адабий чыгармаларда кеңири колдонулса, публицистикалык чыгармаларда, илимий эмгектерде өтө эле сейрек кездешип, сүйлөмдөгү башка сөздөрдөн айырмаланып, атайын кайрылуу, чакырык интонациясы аркылуу орун алган.

Кыргыз тилиндеги каратма сөздөр түзүлүшү жагынан да бирдей эмес. Ал айрым учурларда бир эле жөнөкөй зат атооч, же субстантивацияланган башка жөнөкөй сөздөрдөн турса, кээде бир нече сөздөрдүн тизмегинен түзүлүп, сүйлөмдө туруктуу орду жок. Ал сүйлөмдүн башталышынан, ортосунан жана эң акырынан да орун алышы мүмкүн. Бирок, ошондой болсо да, каратма сөздүн мааниси, түзүлүшү жана милдетине байланыштуу анын көбүнчө сүйлөмдүн абсолюттук башталышынан, же ортосунан, же эң акырынан орун алган учуралры кездешерин далилдөөгө болот.

Адабияттар:

1. Актанов Т. Кыргыз тилинин грамматикасы. Синтаксис. Педагогикалык окуу жайлары үчүн. - Фрунзе: Кыргызмамбас, 1940.- 104б.
2. Асылбеков У. Грамматика. I бөлүк. Морфология. – Фрунзе: Кыргызмамбас, 1940.- 23 б.
3. Бакеев К. Кыргыз тилинин грамматикасы. I бөлүк. Фонетика жана морфология.- Фрунзе: Кыргызмамбас, 1948.- 167 б.
4. Давлетов С., Кудайбергенов С. Азыркы кыргыз тили. Морфология. – Фрунзе: Мектеп, 1980.- 236 б.
5. Жапаров А. Кыргыз тилинин грамматикасы. Синтаксис. Жогорку окуу жайлары үчүн.- Фрунзе: Кыргызмамбас, 1951.- 211б.
6. Жапаров А. Кыргыз тилинин синтаксиси.- Фрунзе: Мектеп, 1979.- 323 б.
7. Иманов А. Кыргыз тилинин синтаксиси.- Бишкек. 1995.- 390 б.
8. Кыргыз адабий тилинин грамматикасы.- Фрунзе: Илим, 1980.- 539б. Кыргыз тилинин грамматикасы. Морфология.- Фрунзе: Кыргызокуупедмамбас, 1964.- 379 б.
9. Турсунов А. Азыркы кыргыз тили. 2 бөлүм.- Фрунзе: Кыргызокуупедмамбас, 1958.- 159 б.
10. Тыныстанов К. Кыргыз тилинин морфологиясы. 5-6 класстар үчүн.- Фрунзе: Кыргызмамбас, 1934. – 88 б.
11. Юдахин К.К. Кыргызско- русский словарь. Т.1.- М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей

Рецензент: д.филол.н., профессор Байгазиев С.